

A történetíró bátorsága

ROMSICS IGNÁC: MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

Mi tagadás, erdélyi magyarként nehéz úgy beszélnem a magyar történelemről akár néhány mondatban is, hogy ne kelljen újabb meg újabb mondatokkal megmagyarázni, mit hogyan értek. Itt van például két rövid állítás: magyar iskolába jártam első osztálytól tizenkettedikig, mégsem tanultam magyar történelmet. Különös ugye? De Romániában a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben, sőt egészen 1996-ig nem volt ilyen tantárgy a magyar tannyelvű iskolákban sem. A világtörténelem órákon szóba került persze Közép- és Kelet-Európa más országaival együtt Magyarország is, illetve a 2010-ig kötelezően román nyelven oktatott *Románia történelme* tantárgy Erdélynek, vagyis a három úgynevezett „román ország” egyikének (a másik kettő: Havasalföld meg Moldva) eltorzított és néhol meghamisított történetét is tartalmazta. Szerencsére nemcsak a diákok, hanem a történelemtanárok is magyarok voltak az én városomban, Kézdivásárhelyen, így aztán minél rövidebb idő alatt felmondták és felmondatták a hivatalos román szöveget, utána pedig sort kerítettek arra is, hogy magyarul szóljanak nekünk egy másik történelemről, amit megtanulni ugyan nem kellett, mégis az ragadt meg a fejünkben. Tanára válogatta nyilván, hiszen nem volt ez teljesen kockázatmentes vállalkozás, oda-oda kellett figyelni közben, hogy nem hallgatózik-e a folyosón éppen valaki, mert már abból is baj lehetett volna, ha történelemórán magyarul beszélünk. Ismétlem: egy magyar iskolában. Hamar tudomásul kellett vennünk tehát, hogy történelem több is van, és attól tartok, az én nemzedékem így volt ezzel Magyarországon is, legfeljebb az volt a különbség – ez sem kevés! –, hogy a valószínűleg nagy mértékben közös ideológiai szempontokon túl nekünk például a románok dák eredetmítoszatát, a dákoromán kontinuitás elméletét is be kellett bifláznunk. Csak 1989 után nyílt arra lehetőség, hogy többszöri törvénymódosítással megváltoztassuk a tantervet is, a történelemoktatás nyelvét is, de a szemléleti különbségek továbbra is megmaradtak, beleértve a dákoromán teóriát. Nem tanultam hát magyar történelmet, és mégis tanultam. Azt is mondhatnám, hogy a tiltás ebben az esetben is visszajára fordult: elképzelnem sem tudtam varázslatosabb és romantikusabb világot, mint az elsüllyedt magyar múlt. Ráadásul magyar irodalmat viszont tanultunk – *horribile dictu*: kronológiai sorrendben, irodalomtörténetként –, meg mohón el is olvastam mindent, prózát is, verset is, ami a magyar évszázadokból ihletődött, így aztán Magyarország történetét én olyan fejezetekre tagolhatnám, hogy: *Az országépítő; Búvár Kund; V. László; Egri csillagok; A beszélő köntös; Janicsárok végnapjai; Szeretve mind a vérpadig*; majd társadalomkritikájával némiképpen kilógva a sorból: *Rab Ráby*; és persze: *A kőszívű ember fiai*. Kós Károly, Vörösmarty Mihály, Arany János, Gárdonyi Géza, Mikszáth Kálmán, Jókai Mór mellé természetesen oda kell számítanom Móricz Zsigmondot, nem csupán az Erdélyről szóló nagy művével, hanem a huszadik század elejének vidéki Magyarországot leleplező regényeivel, de akár Molnár Ferencet is a korabeli Budapest kesernyés ábrázolásával, *A Pál utcai fiúkkal*.

Összességében milyen Magyarországot, milyen magyar nemzetet mutat ezeknek a műveknek a többsége? Tudjuk a választ mindannyian: heroikus történelem ez, akkor is győztünk valamiképpen, amikor vereséget szenvedtünk. Elismerem, kisebbségi helyzetben akár erőt is adhat egy ilyen nemzettudat, segít a túlélésben, viszont egyáltalán nem segít abban, hogy megértsük: ebben az etnikailag, nyelvi- leg, vallásilag rendkívül sokszínű Kárpát-medencében empátiára és toleranciára vagyunk ítélve. A *Korunk* 2017. októberi számában Kovács Kiss Gyöngynek van egy interjúja Romsics Ignáccal („...amíg lesznek nyelvre épülő nemzeti kultúrák, addig lesznek nemzeti történelmek is...”), elsősorban mostani nagy munkájáról, a *Magyarország történetéről* (Kossuth Kiadó, 2017). Akárcsak egész munkásságában, rendkívül rokonszenves ebben az interjúban is a neves tudós jellegzetesen értelmiségi habitusa, ami mai közéletünkben annyira hiányzik egyébként. Mit értek értelmiségi habituson? Elsősorban a dilemmák megvallására, az alternatívák szembeállítására való képességet, beleértve azt az eshetőséget is, hogy sokszor nem kell, netán nem is lehet feloldani ezeket a dilemmákat. Miután tényekkel és számokkal bizonyítja, hogy nincs izgalmasabb történelmi visszatekintés a különböző országok különféle adatainak összehasonlításánál, az említett interjú egyik-másik mondatából is kiderül, hogy Romsics Ignác folyamatosan mérlegel: „Széchenyi aforizmája (*Magyarország nem volt, hanem lesz*) helyett egyre többet gondolok Máraiéra: *Magyarország nem lesz, hanem volt.*” Billenhet ez az értelmiségi mérleg éppen a múlt felé, mutathatja máskor reményteljesebbnek a jövőt, de egyvalami biztos: kijózanító és éppen ezáltal inspiráló mű is a *Magyarország története*. Sűrű szövésszerű munka, hatalmas apparátust mozgat, mégsem temetnek maguk alá az adatok, éppen ellenkezőleg, úgy olvastatja magát, mint a sok nagyszerű, többé-kevésbé fiktív történelmi regény után egy nagyívű dokumentumpróza. Nincs benne romantika, de van drámai szembesítés, ha úgy adódik. Én legalábbis, nem lévén szakember, „dokumentumregényként” olvastam ezt a művet, amely ravaszul ránk bizza annak eldöntését, amiről a történész nyilván jól tudja, hogy nem lehet, sőt, nem is kell eldönteni. Furcsát mondok: éppen ezért nem felkavaró, inkább megnyugtató olvasmány ez. Történelmünk máig vitatott keresztútjait úgy mutatja be, hogy rá kell jönnünk, hamis vitákat folytatunk Mohácsról, az erdélyi fejedelemségről, 1848–49-ről, a kiegyezésről vagy akár Trianonról is. Nem mintha fölösleges lenne a tanulságokat keresni mindebben, egyáltalán nem fölösleges, inkább kötelező, viszont valószínűleg a laikust is meg tudja győzni ez a munka, hogy nemcsak hiba, hanem bűn is fekete-fehérben szemlélni saját történelmünket. Nem istenek és ördögök küzdelme ez a történelem, akkor sem, ha éppen kurucokról és labancokról van szó, és nem lehet könnyelműen igazságot osztani Kossuth és Deák között. Az idézett Romsics-interjúban „emlékezetpolitikusnak” nevezett közszereplők gyűjtő szándékú beszédei manapság leggyakrabban a szabadságharctól a kiegyezésig, majd az első világháborúig és Trianonig vezető eseménysort aposztrofálják. Sem a Horthy-korszakot, sem a második világháborút nem lehet olyan tetszetős retorikával felleveníteni, mint az egész tizenkilencedik századot, majd a huszadik század elejét, és aki végigolvassa, amit erről ez a könyv mond, az talán arra is magyarázatot kap, hogy miért: a magyar huszadik század szörnyűségeit értelmezni minden bizonnyal csak a magyar tizenkilencedik század segítségével lehet, az akkor szönyeg alá sö-

pört problémákról kell beszélnünk, és egészen a forradalomig, illetve a reformkorig kell visszamennünk. Márpedig az „emlékezetpolitikusok” nem néznek be a szőnyeg alá, és így könnyű a még mindig nyitott huszadik század helyett a már lezártak tűnő tizenkilencedik század heroikus erőfeszítéseit idézni, és az utána következő sorscsapásokat siratni.

Romsics viszont tisztán rávilágít az akkori alapvető ellentmondásokra, amikor tömören összefoglalja, hogy mi volt a különböző ideológiák közti kötőanyag: „Liberálisok, konzervatívok és demokraták egyvalamiben értettek egyet: az új polgári állam magyar jellegének biztosításában. A nemzetbe az állam minden etnikumát beleértették, de úgy gondolták, hogy történelmi okoknál fogva annak vezető rétege és a közélet nyelve más, mint a magyar nem lehet. A kivégzett Martinovics-tól és egy-két másik fehér hollónak tartható politikustól, például Berzeviczy Gergelytől eltérően minden irányadó reformpolitikus úgy képzelte, hogy a liberális jogkiterjesztés olyan vonzó lesz a nem magyar nemzettagok számára is, hogy minden erőszak nélkül, önként fognak magyarosodni, s a magyar vezetésű és nyelvű, ám több nemzetiségnek hazát biztosító államnak lojális polgárai lenni. »Országnak különböző ajkú lakosai, ha egyenlő jog, kötelesség s érdekek szorosan egymáshoz kapcsolják, külön nyelvek mellett is alkothatnak A Fialat Magyarország radikálisai tömött testet. E nyelvbeli különbség pedig e szoros kapcsolatban elenyészhetik s gyakran el is enyészik, s mi polgárilag jól össze van forrva, az nemzetileg is egybe szokott olvadni» – írta erről a korszak egyik legvilágosabban látó elméje, báró Wesselényi Miklós 1843-ban, félig már vakon.” De utána rögtön egy Teleki László-idézzel bizonyítja a szerző Wesselényiék tévedését: „Liberté, égalité, fraternité, még nem elég. A népek nemzeti életet is kívánnak élni.” (330–331.)

Történelmünkre visszatekintve engem kétségkívül ez a dilemma foglalkoztat a leginkább, és gyanúm szerint így vannak ezzel a felvidékiek vagy vajdaságiak is, de igazság szerint a mai magyarországi társadalom időnként végzetesnek tűnő szétdaraboltsága is ebből adódik. Erre tapint rá Romsics Ignác nagyon érzékenyen, és talán ennek az elgondolkoztató, számomra sok újdonságot is kínáló évezredes, természeténél fogva befejezetlen krónikának is ez a kínzó kérdés adja a feszültségét: fel fog-e oldódni a „liberté, égalité, fraternité” meg a „nemzeti élet” szembenállása, és hogyan. Kell-e ütköztetni az egyéni szabadság eszméjét a nemzeti identitás megőrzésének és továbbfejlesztésének kívánalmával, vagy éppenséggel együtt kell elképzelni a kettőt? Nemcsak a mi dilemmánk ez, hanem a mai európai nemzeteké is általában, Ukrajnától Katalóniáig, de talán egy minden egyénnek és közösségnek előnyös globalizáció sikere is attól függ, hogy milyen megoldást találunk ezekre a problémákra.

De maradjunk még egy pillanatig Európánál! Tájainkon megszokhattuk, hogy amitől Romsics Ignác lépten-nyomon óv minket – az ideologikus történelemértelmezés –, korról korra, változó előjellel, de beletartozik az életünkbe: van baloldali, jobboldali és még ki tudja, hányféle magyar történetírás is. Pedig a történelemnek nyilvánvalóan nincs célja. Viszont a történetírónak lehetnek céljai, és mindenképpen lehetnek kérdései, amelyekre választ vár. Legyünk őszinték, minden történelemkönyv egyúttal értelmezés is. Nem kivétel ez a mostani sem, amelynek szerzője egyébként azáltal inspirál, hogy nem akar állandóan igazságot tenni, bár

a figyelmes olvasónak azért mindig elárulja, hogy kivel, mivel rokonszenvez. Íróniával – és nem kevés bátorsággal – kezeli a hamis mítoszokat. Mohácsról írja: „Történhetett volna-e másként? A korszak kutatóinak egybehangzó állítása szerint lényegében nem: az Oszmán Birodalom és hadseregének túlereje miatt a magyar vereség elkerülhetetlen volt. A török győzelem nagyságát viszont lehetett volna mérsékelni.” (141.) Aztán ugyanott idézi egy török nagyvezér véleményét: „Magyarország azért bukott el, mert egy légy egy elefántnak nem tud ártani”. (142.) Az akkori Magyarország kulturális állapotáról is leplezetlenül beszél: „Az 1491-es pozsonyi béke megkötésekor a Magyar Királyságot képviselő négy báró közül három még a nevét sem tudta leírni.” (153.)

Romsics bevallottan haladáselvű történelmet ír: „A szerkesztési munka során számos olyan kérdésbe botlottam, amelyekre nem találtam minden szempontból kielégítő választ. A legfontosabb ilyen kérdéskör Magyarország mindenkori fejlettségi szintje volt Európához, majd a 20. század elejétől az Európán kívüli világhoz is viszonyítva. Vagyis annak megválaszolása, hogy milyen mértékben lettünk és maradtunk európaiak? Igaz-e az a gyakran hallható és olvasható állítás, hogy a középkor vége felé lényegében felzárkóztunk Nyugat-Európához, s lecsúszásunk Európa élenjáró államaitól csak ezt követően kezdődött? Vagy az, hogy az 1867 utáni fél évszázadban ismét az élboly közelébe kerültünk, ahonnan csak Trianon következményei és az államszocializmus fél évszázada vetett vissza bennünket?” (481–482.)

Igen, az Európához – egészen pontosan: Nyugat-Európához – való illeszkedésünkről szól ez a könyv, ennek a folyamatnak a sikeréről vagy kudarcáról. Önmagában ez nem újdonság persze, Magyarország (Ady metaforájával: Komp-ország) Bizánc és Róma, illetve Kelet és Nyugat közti ingázása érvként is, ürügyként is sokat használt közhely. De attól még igaz. Másrészt pedig a *Magyarország történetének szerzője* nem drámaként éli meg ezt az állandó dilemmát, nem is jó vagy rossz választások sorozataként, hanem földrajzi és kulturális környezetünk által meghatározott tényként. Az államszervezés és közigazgatás történeténél is izgalmasabb olvasmány, amit az általa idézett statisztikák mondanak a különböző korok demográfiai helyzetéről vagy infrastrukturális állapotáról, illetve Magyarország civilizációs fejlettségéről. A társadalmi viszonyok és a mindennapok – egészségügy, táplálkozás, öltözködés, lakberendezés stb. – ilyen bő, ilyen céltudatos leírása talán ennek a könyvnek a legnagyobb újdonsága, legalábbis számomra. Végül is többet megtudunk ezáltal a múlttól, mint a királyok és fejedelmek életrajzából, és Romsics kellő súlyt ad ezeknek a fejezeteknek. Imponálóan nagy információ-mennyiséget mozgatva, a társadalmi élet minden fontosabb szegmensére kitér, a gazdasági élettől a közlekedésig, és természetesen kiemelt helyet kap a kultúra. Hiányérzetem is van, ám ez valószínűleg a történetírás általános, szinte megoldhatatlan problémája, amikor a magyar közelmúlt kerül terítékre: a Trianon utáni Magyarország története értelemszerűen a mai magyar állam története, ami politikailag és szakmailag is érthető, nem is nagyon lehet másképpen, de ha például a kultúrát tesszük mérlegre, azt gondolom, nem kellene megállni az államhatároknál, és a magyarok által (is) lakott régiókat is számításba kellene venni, amire ez az egyébként valóban átfogó munka sem vállalkozik. Persze készséggel elfogadom, hogy ezt a felemás helyzetet elsősorban nem a történetírásnak kell értelmeznie, hanem

ugyancsak a politikának, de azért sajnálom, hogy míg az egykori Erdélyről magam is nagyon sokat tanultam Romsicstól, kevés szó esik a huszadik-huszonegyedik századi Erdélyről, amelyet ő szintén jól ismer, jobban, mint azok, akik éjjel-nappal „édeserdélyeznek”. Azért is gond ez, mert elképzelem, hogy egy Románia történelméről szóló hasonló történelemkönyvből bizony ugyancsak kimaradnánk. Olyan koncepcionális kérdésről van szó, amit nemhogy a magyar történetudósok, de még az irodalom- vagy művészettörténészek sem válaszoltak meg igazán, pedig nekik jóval könnyebb lenne a dolguk. Az is igaz, hogy nem annyira a múlt, mint inkább a jövő szempontjából fontos ez.

Apropó jövő, a rendkívül hatásos, jól megválogatott képmellékletek egyikén egy 1914. augusztusi tüntetésről készült felvételt látni, az egyik lelkes tüntető egy transzparenst emel magasra: *Éljen a háború! A képaláírás: Tüntetés a háború mellett Budapesten 1914. augusztus elején.* A következő kép: *Beteg és sebesült katonák érkezése az egyik budapesti kórházba 1918-ban.* (Óhatatlanul Bánffy Miklós 1916-os koronázási „happeningje” jut eszembe a rongyos, szakadt egyenruhában kitüntetésre felsorakoztatott háborús rokkantakkal.) Nos, ehhez az ellentéthez nem kell kommentár, de azt azért elszőrnyedve nézi az ember – pedig tudtuk, képeket is láttunk róla –, ahogy a háborút éljenzik, azt a háborút, amely aztán tönkretette Európát, milliók halálát okozta, és Magyarországra nézve különösen tragikus következményekkel járt. Egyébként ugyanígy ellenpontos a szövegben is Romsics, gyakran „könyörtelenül”. Hogy csak egyetlen példát mondjak: nem mulasztja el megemlíteni, hogy a szabadságharc végnapjaiban Aradon a minisztertanács „végső kétségbeesésében” még megpróbálta felajánlani a magyar koronát a cári család valamelyik tagjának (349.). De visszatérve 1914-hez, a világháború kitörésének pillanatához: érdemes egy pillanatra elképzelni, mi lett a sorsuk az említett képen látható lelkes tüntetőknél, mi történhetett velük vagy hozzátartozóikkal. Nagy szükségünk lenne mindannyiunknak arra a szembenézésre, amiről Romsics is beszél, és ami tulajdonképpen könyvének egyik fontos érdeme: „Következetesen szembe akartam nézni nemzeti múltunk más vitatott és kényes vagy annak tartott témaköreivel, például a magyarok etnogenezisével, a török elleni védekezés lehetőségeivel, szabadságharcaink természetével, a Habsburg-uralom fény- és árnyoldalaival, s persze 20. századi két nagy traumánk, Trianon és a holokauszt okaival és következményeivel is.” (482.) És akkor már, nem tehetek róla, el is érkeztünk a mába, hiszen a háború a gyűlöletről szól, és ha egyebet nem, a történelemből annyit meg kellene tanulni, hogy a kizárólagosság, az intolerancia hova vezet. Manapság ismét keletje van Európa-szerte a gyűlöletnek, ismét úgy tűnhet, hogy annak van nyert ügye, aki felismeri a gyűlölet tömegeket megmozgató erejét. Minél több kortársunknak meg kellene mutatni legalább azt az egyetlenegy képet 1914-ből, hogy lássák, a „nyert ügyekből” mi lesz. De mondanom sem kell, Magyarország történetének, ennek a befejezetlen „dokumentumregénynek” számos más tanulságára is ráirányítja figyelmünket Romsics Ignác. Ismétlem: inspiráló. Bevallottan sokakhoz kíván szólni, és szeretném remélni, hogy tényleg sokakat indít majd higgadt, kiegyensúlyozott, tárgyilagos önismeretre eddigi, hol délibábos, hol depressziós nemzetudatunk helyett. (*Kossuth*)